

Az alábbi visszatekintés az Albireo 150. számában jelent meg, 1986 májusában. Tulajdonképpen kényszerből, mert néhány tervezett cikk helyett gyorsan mást kellett kitalálnom. A két rajz is szerepelt az Albireóban. Fotókkal és megjegyzésekkel viszont 2011-ben, az újragépelés során egészítettem ki. Összességében 1981 augusztusától 1984 júliusáig laktunk Kalocsán, a kezdettől 1983 februárjáig a Haynald Obszervatóriumban. – JT

Juhász Tibor:

Kalocsai éveim

(Sokan és sokszor érdeklődtek levélben a kalocsai Haynald Obszervatóriumról, felszereléséről, munkájáról. Íme a válasz, ha kissé megkésve is, de legalább lehiggadva a kellemetlen izgalmak után, immár a múltba tekintve.)

1981-ben a z egyetem befejezése után feleségemmel a kalocsai I. István Gimnáziumban¹ kaptunk állást. Sok minden oka volt annak, hogy ilyen távolra mentünk mindkettőnk szülőhelyünktől, s ezen okok is közrejátszottak abban, hogy szégyen, de nem kapcsoltam össze Kalocsát Fényi Gyulával, a Haynald Obszervatóriummal. Így aztán alaposan meglepődtem, amikor első látogatásunk alkalmával megláttam az épület tetején a két kupolát.

Maga a gimnázium egy hatalmas, U alakú épület, amelyet egy templom zár le. A fiúnevelő intézet és a női börtön – csupa nevelési intézmény – között helyezkedik el. A renoválás idején a Hunyadi utcában volt a bejárata, de ma² már az István úti főbejáratot használják. 1765-ben épült, a felszabadulás előtt³ egyházi iskola volt. Az obszervatóriumot 1878-ban építették a Hunyadi utcai szárny tetejére, egy jóval kisebb, harmadik emeletként. A háború előtti történetét az 1984-es csillagászati évkönyv részletesen ismerteti.⁴ (Fényi Gyuláról pedig az 1977-es kötetben olvasható cikk.)

A háború utáni történetről csak hallomásból értesültem. A 7 inches főműszer a szabadsághegyi csillagvizsgálóba került át, egy külön kupolába. (Egyetemista koromban egyszer abban a „szerencsében” részesültem, hogy megnézhettem vele egy üstököst. Persze akkor még nem tudtam, hogy Kalocsán fogok tanítani.) A kiegészítő műszerek az eredeti észlelési anyaggal együtt Debrecenbe kerültek.⁵ A passzázstávcső és az univerzális teodolit sorsa ismeretlen a számomra. Csak a kisebbik, méréseim szerint 11 cm átmérőjű⁶ és 160 cm fókuszu Merz-refraktort találtam ott, egy 7 cm-es fényerőtlen refraktorral együtt. A 11 cm-es távcső lencséje meglehetősen koszos volt, a légrésből rettentő sok port tisztítottam ki. Ezt a távcsövet tudtam megfigyelések végzésére használni (saját okulárokkal, mert az ott lévőkre kár szót vesztegetni).

A nagyobbik kupolába egy „klasszikus” 30 cm-es Uránia-Cassegrain távcső került a 60-as évek végén. Jelenleg⁷ ennek tengelyrendszere teljesen használhatatlan, így az egész kidobnivaló ócskavas csupán. Ráadásul a talpazaton lévő óragép bekapcsoláskor úgy megijed, hogy abba se hagyja a remegést. Egyszer éppen abban az irányban látszott a Hold, amerre a távcső állt, pocsék látvány (látvány?) volt. Kollégáim – hosszas unszolás után – bevallották, hogy a „szép, nagy távcső” már a felállításakor is meglehetősen „homályos” képet mutatott. Ráadásul a kupola is beázott. Az állapotokra különben jellemző, hogy egyedül ez a 30 cm-es távcső volt leltárba véve – de nem az iskolában, hanem a TIT-nél. Az igazi pusztulást azonban csak 1983-an sikerült felmérnem, amikor elbeszélgettem egy 50 éves (!) érettségi találkozó résztvevőivel.

Szerencsére a kisebbik kupolával nem volt baj, tökéletesen működött. Bár némi izgalmakkal szolgált, mert az ajtót nem lehetett belülről kitámasztani, így állandóan becsapódott. Ezért aztán kénytelen voltam mindig kimászni a kb. 30 cm széles párkányra, s odadrotozni egy szöghez. Egyszer egy „tréfás kedvű” szakköri tag éppen ekkor kezdte el forgatni a kupolát – hát megcsapott a szédítő mélység szele.

A meteorológiai és földrengésjelző műszereket is elvitték (hová?). Bár kollégáim nagyon örültek megérkezésemnek, és szentül meg voltak győződve arról, hogy ennek következtében (?) a rádió hamarosan be fogja mondani a kalocsai helyzetet is az időjárás-jelentésben.

A könyvtár⁸ is siralmas képet mutatott. Múlt századi⁹ és modern csillagászati kiadványok tömege széthányva a padlón. A kupac aljából egy Atlas Coeli mosolygott felém csalókan, amikor kihúztam, kiderült, hogy csak a borítója. A protuberanciaészleléseket összesítő kiadványsorozat sem volt teljes. Egy összegyűrt rajzlapon találtam egy eredetinek

¹ Ma Szent István Gimnázium.

² 1986-ban, pontosabban 1984-ben.

³ Azaz 1945 előtt. ☺

⁴ Lásd még dr. Mojzes Imre: A kalocsai Haynald Obszervatórium története (MTA Csillagászati Kutató Intézet, Budapest, 1986)

⁵ Tudomásom szerint.

⁶ A kisebbik refraktor átmérője a legtöbb forrás szerint „4 hüvelyk”, azaz 10,2 cm. Én azonban 11 cm-nek mértem. A 4 inch valószínűleg kerekített érték lehetett.

⁷ 1986-ban, pontosabban 1984-ben.

⁸ Természetesen nem a gimnázium könyvtára, hanem az obszervatórium eredeti könyvtára, pontosabban a könyvtárszobája.

⁹ Azaz 19. századi.

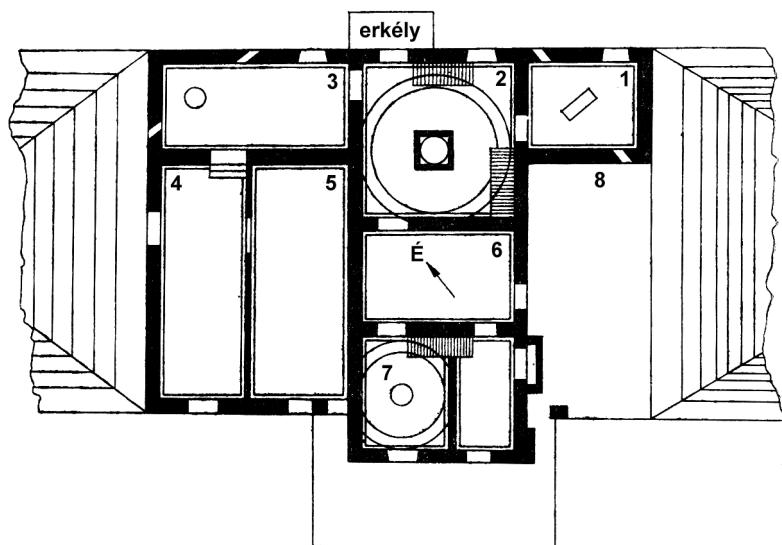
tűnő rajzot (nyomtatásban megvolt a megfelelője), de lehet, hogy valaki csak lemásolta. A kupacban például találtam egy füzetet, amelybe az igazgatói körözüvényeket írták – 1956-ban!¹⁰

A külföldi kiadványok is meglehetősen hiányosak voltak, s kb. a 60-as évek végéig küldték őket. Viszonylag teljes volt az *Astronomical and Nautical Almanac*, 1979-ben érkezett az utolsó kötet. (Mellesleg még tartalmazta az obszervatórium koordinátáit!)

Közvetlenül előttem Both Előd tartott Kalocsán csillagász szakkört, bár a diákok elmondása szerint ez inkább a bűvös kocka forgatásából állt.

A kalocsai Haynald-obszervatórium. Elöl a nagykupola, balra a meridián-, jobbra a vertikális szoba.

A kalocsai obszervatórium alaprajza

1. meridiánszoba
2. nagykupola
3. vertikális szoba
4. műhely
5. igazgatói szoba
6. könyvtár
7. kiskupola
8. tetőterasz

Az obszervatórium mellékelt, eredeti alaprajza nem felel meg teljesen a jelenlegi állapotnak. A vertikális szobából a műhelybe vezető átjáró be lett falazva, a műhely és az igazgatói szoba közti válaszfalat pedig lebontották.¹¹ Az így kialakult nagyobb terem osztályteremként funkcionált. Az iskola kétharmada ugyanis le volt zárva, mert életveszélyes lett. Állítólag, ha a falhoz dőltek, akkor az elkezdett dülöngélni. A működő, Hunyadi utcai szárnyban is megijesztettek egyszer órán a diákok. Úgy mozgott a padló, azt hittem, földrengés van, pedig csak a lábukkal kezdtek el egy kicsit dobolni. A felújítás sok pénzbe került (többek között az obszervatórium rovására), de 1983 nyarán elkészült, így az obszervatóriumban megszűnt a tanítás. (Hallomásból úgy tudom, hogy jelenleg¹² ismét osztályteremként használják.) Az osztályterembe a nagy kupola alatti előtérből nyílik ajtó, ami nincs feltüntetve az alaprajzon.

¹⁰ Ez a füzetet sajnos megmutattam az akkori igazgatónak, Bai Jenőnek, aki azonnal elvette tőlem, és végleg el is tűntette.

¹¹ Befalazták a vertikális szobából kelet-nyugati irányban kilátást biztosító ablakokat is.

¹² 1986-ban.

A könyvtár megmaradt eredeti funkciójában, a kis kupola alatti termeket és a meridiánszobát lomtárnak használták. Másfél évig a vertikális szobában laktunk a feleségemmel, ahová a „tisztelőnkre” bevezették a vizet.¹³ (Mondták, hogy régebben is laktak tanárok a csillagvizsgálóban.) Kis szobánk ablaka az obszervatórium rajzán az erkélytől jobbra látszik (balra pedig a meridiánszoba). Itt készült akkor az Albireo kézirat is.

A 11 cm-es távcsővel főleg kettőscsillagokat észleltem. Kb. 1,7"-ig lehetett felbontani a párokat, de a Sirius-szal hiába kísérleteztem. Itt próbáltam ki a borotvapenge-mikrométert is.¹⁴ A városi égbolt és a kis fényerő nem kedvezett a mély-ég objektumoknak. Ráadásul elkészült a város büszkesége, a villogó Schöffer-torony, melynek tetején – ki tudja miért – négy fényszóró ragyogott az ég felé.¹⁵ Ezek pedig alaposan betérítették a déli égboltot.

A Coma–Virgo galaxishalmazon kívül csak szórványos megfigyeléseket végeztem, igaz köztük volt a Lófej-köd és jó néhány planetáris. A Nagy Orion-köd olyan lélegzetelállító látványt nyújtott, hogy nem is próbáltam meg leírni. Bolygókat csak különösebb cél nélkül állítottam a látómezőbe. A karcos objektív elfedte a Jupiter Vörös Foltját. Az osztottkörök segítségével azonban sikerült megtalálnom nappal a Vénuszt. 1982-ben pedig napnyugtakor észleltem a Delta Gem fedését.

A gimnázium épületének felújítása nem hagyott pénzt az obszervatórium fejlesztésére.¹⁶ Így túl sok mindent nem tudtam tenni. A kiadványokat például hiába raktuk rendbe, napokon belül vastag porréteg borította őket, amit a padlásra élő rengeteg galamb vert fel. Szerencsére az egerek – bár belőlük is sok volt – nem végeztek komoly pusztítást, inkább csak minket látogattak meg éjjelente.

Az Algol kiadásával először a TIT-nél próbálkoztam, ám így nem sikerült. Végül is a gimnázium házi rotagépén készült, de a papírvásárlástól kezdve a lemezre gépelésen keresztül a sokszorosításig mindent nekem kellett végezni. Ez bizony meglátszott a minőségben.

A városi könyvtárral viszont jó volt a kapcsolat. Több amerikai és szovjet folyóiratot is előfizettek, amiket szabadon kölcsönözhettem.¹⁷ Köszönet érte Németh Gábor igazgatónak.

Megpróbálkoztam a külföldi kapcsolatok felélesztésével. Bár ez nagy munkát jelentett, ráadásul az ott töltött három évből majd egy évig katona is voltam, de jó néhány obszervatórium pozitívan reagált a kezdeményezésre. Hogy ezen kapcsolatfelvételek sorsa mi lett, nem tudom.

A gimnáziumnak, így az obszervatóriumnak is közös volt a padlója a fiúnevelő intézettel. Ez okozott néhány kellemetlen percet, mert a fiúk gyakran megszóktak. A padlásokat ugyan fallal választották el egymástól, de ez nem jelentett nekik gondot, mert kiszedték a cserepeket, s a tetőn át kerültk meg a falat. A padlásról pedig a könyvtár melletti tetőterasra értek, ahonnan – elkorhadt ajtó nem akadály – könnyen bejutottak a csillagvizsgálóba.

Az első alkalommal halálra rémítették a feleségemet. Szerencsére éppen akkor értem haza katonáéktól szabadságra, így komolyabb baj nem történt. Sőt, még egy hét szabadsághoz is jutottam, mert el kellett mennem a bírósági tárgyalásra.

Még néhányszor meglátogatták az obszervatóriumot, bár akkor már nem laktunk ott. Egyszer majdnem komoly bajt okoztak, mert nem találván a villanykapcsolót – egy szekrény mögé volt „elrejtve”¹⁸ – a szekrényből kiszedett Föld és Egeket gyújtották meg, s azzal világítottak. Körben meg minden papír és fa. Nos, ezután legalább sikerült elérni, hogy megerősítették a tetőterasra vezető ajtót. Máskor meg azt a dobozt vitték el, amelyben a levelezésemet tároltam, s kinn hagyták a tetőn. Csak egy kis szél kellett volna, hogy egész Kalocsát betérítsék a leveleitek.

Nem lehettem hát túl büszke „birodalmamra”, amikor látogatókat fogadtam Fehérvárról, Szegedről, Esztergomból. Nem ezért hagytuk ott 3 év után Kalocsát, de ez is közrejátszott benne. S azóta – ki tudja miért, de nem sikerült fenntartani a kapcsolatokat, hiába próbálkoztam több irányban is.

Megjelent: Albireo 150. szám, 12–16. old. (1986. május)

Utóirat

2009 nyarán Baján jártunk, s hazafelé egy előre nem tervezett kitérővel elmentünk Kalocsára. Természetesen nem hagyhattuk ki a gimnáziumot és az obszervatóriumot. Bár a gondnok – egy igen kedves hölgy – eleinte nagyon nem akart bennünket beengedni, mert előre kellett volna igazgatói engedélyt kérnünk. De aztán megesett rajtunk a szíve, amikor megtudta, hogy negyed századdal azelőtt ott laktunk.

A látogatást mindenesetre igen rövidre fogtuk (hátha megérkezik közben az igazgató ☺). Annyit láttam – tudtam meg, hogy a 30 cm-es távcsövet használják (állítólag rendbe hozták). A kiskupolába is felnéztünk, de szomorú állapotokat találtunk. Rengeteg légytetem vette körül a refraktort. Végül bekukkantottunk a vertikális szobába. A vizesblokkot már megszüntették. Ha jól érttem, a rajztanár (?) alakított ki egy kis szertárat a szobában.

¹³ A lefolyósó az ereszcatornába torkollott. Amikor először próbáltunk meg mosógéppel mosni, akkor özönvíz hullott a járdára, mert az ereszcatorna nem bírta el annyi vizet.

¹⁴ Lásd: Albireo 113. sz., 14. old., 1982. augusztus.

¹⁵ A Schöffer-tornyot 1982. november 26-án, nagyjából kalocsai éveink félidejében avatták fel. A város híres szülöttje, a Párizsban élő Schöffer Miklós tervei alapján készült.

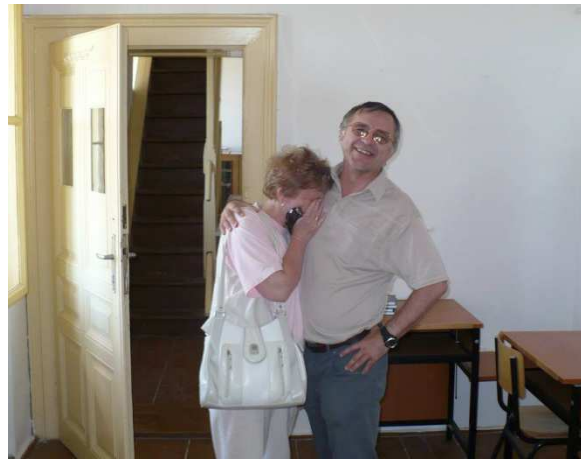
¹⁶ Minden kérésemre azt a választ kaptam, hogy most 10 évre előre elvitte az összes pénzt a felújítás.

¹⁷ Az akkori tájékozódásban nagyon fontos szerepet játszottak a színvonalas és olcsón beszerezhető, orosz nyelvű csillagászati szaklapok.

¹⁸ Nem szándékosan, egyszerűen a szűkös hely miatt került eléje a szekrény.

*A vertikális szobában 1982-ben ...
(éppen az Albireót készítem,
de sajnos az írógép lemaradt a képről)*

*... és 2009-ben
(feleségem kissé elzékenyült a régi emlékektől)
A nyitott ajtó mögötti falépcső vezet fel a nagykupolába*

*Katonaruhában 1983-ban
az obszervatórium tetőteraszán.
Mögöttem a meridiánszoba ablaka.*

*A 11 cm-es Merz-refraktor
(2009)*

*A 30 cm-es Uránia-reflektor
(2009)*

*1982/83-as fotók: Juhászné Illés Zsuzsa
2009-es fotók: Szűcs Gergely*